

จากบ้านดอนสู่บ้านนา : ผลการพัฒนาพื้นที่และชุมชนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ From Ban Don to Ban Na: Outcome of the Projects initiated by His Majesty the King on Area and Community Development

พสุธา โกมลมาลย์¹ และจิตติ กิตติเลิศไพศาล²

Pasutar Komolmal¹ and Jitti Kittilertpaisan²

สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร¹

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร²

Corresponding author, E-mail : pasutar_komolmal@hotmail.com

สาระสังเขป

กระบวนการและความสำเร็จในการพัฒนา ตามแนวทางการพัฒนาพื้นที่ชุมชนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในพื้นที่โครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ พื้นที่ “บ้านนาหมากเค้า” ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่มีลักษณะเฉพาะพิเศษที่ไม่ได้เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจตามแนวทางการพัฒนากระแสหลัก แต่เป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นรูปแบบความเหมาะสม และความสอดคล้องเฉพาะพื้นที่ ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าว เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญในการวางแผนและออกแบบรูปแบบการพัฒนา ภายใต้คำยักยักการศึกษาข้อมูลระดับจุลภาค ทั้งในมิติของวัฒนธรรม ระบบนิเวศ และสังคม ที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงและการยกระดับคุณภาพชีวิตคนในพื้นที่ประสบผลสำเร็จ ทั้งในด้านการเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจของชุมชน ความเข้มแข็งของครัวเรือน อันเป็นจุดเริ่มต้นพื้นฐานในการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ : การพัฒนา ; การพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ; ศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพาน

SUMMARY

The successful development process according to the projects initiated by His Majesty the King at Puparn Royal Development Study Centre - Baan Nok Khao, Huai Yarn, Amphoe Muang, Sakon Nakhon province - was developed by focusing on neither industrial development nor economic growth. The development mainly engaged in area base especially cultural, ecosystem and social dimensions that was the core for planning and Developing design. Their quality of life was fruitful in terms of both increasing income and strengthens community considering to the sustainable development.

Keywords : Development ; Royal Development Projects ; Puparn Royal Development Study Centre

บทนำ

ตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ.2504 คำว่า “การพัฒนา” และ “การพัฒนา” ได้กลายเป็นคำที่คนในประเทศไทยคุ้นเคยมากที่สุดคำหนึ่ง [1] และเมื่อสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” หยั่งรากลึกลงในสังคมไทย พลังและการปฏิบัติการเพื่อให้เกิดพัฒนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในพื้นที่ประเทศไทยอย่างมหาศาล ภายใต้การพยายามใช้เทคนิควิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ ที่นักวิชาการด้านการพัฒนาอ้างเป็นต้นแบบและแนวทางการพัฒนา โดยเฉพาะเรื่องของการพัฒนาอุตสาหกรรมและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศ อันส่งผลให้สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสังคมไทยเปลี่ยนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ [2], [3]

ภายใต้ต้นนโยบาย “การพัฒนา” ประเทศ เพื่อก่อให้เกิด “การพัฒนา” ผลพวงหนึ่งที่เกิดขึ้นและอย่างเห็นได้อย่างชัดเจน ภายใต้การดำเนินนโยบายการพัฒนาประเทศ ตามแบบการพัฒนาอุตสาหกรรมและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ คือ การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์และภูมิโนเวศของพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นผลโดยตรงจากการวางแผนการพัฒนาที่มุ่งเน้นแนวทางการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิตและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Economic growth) อันเป็นต้นแบบการพัฒนาตามแนวทางการทำให้ “ทันสมัย” (Modernization model) ที่มีแนวทางสำคัญของการพัฒนา คือ “การสร้างความสำเร็จเติบโตทางเศรษฐกิจ” ที่เน้นการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของสังคมแบบเดิม ที่มักอยู่ในรูปแบบประเพณีนิยมที่ให้ผลผลิตที่ต่ำ มาสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ ที่มีวิทยาการทางการผลิตสูงกว่า อาทิ “การพัฒนาอุตสาหกรรม” อันเป็นตัวนำความเจริญก้าวหน้า และเป็นพื้นฐานในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศ

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตแบบใหม่แบบอุตสาหกรรมดังกล่าว จำเป็นต้องสร้าง “ชนชั้นผู้ประกอบการ” และสถาบันทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองใหม่ ๆ เช่น การสร้างตลาดการเงิน การสร้างสถาบันการศึกษาที่ทันสมัย เพื่อสร้างความรู้ทางเทคนิค การสร้างสถาบันทางการเมืองที่มีความเข้มแข็งและเอื้ออำนวยต่อระบบทุนนิยม ซึ่งองค์ประกอบสำคัญคือ กลไกการกระตุ้น “การลงทุน” ทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการจ้างงานและการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ซึ่ง

การวางแผนทางการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดการเจริญเติบโต โดยการพัฒนารูปแบบนี้มักเศรษฐศาสตร์มีความเชื่อว่า การกระตุ้นการลงทุนในภาคเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุด โดยเฉพาะการขยายตัวของอุตสาหกรรมต้นน้ำย่อมก่อให้เกิดผลกระทบอย่างต่อเนื่อง (Linkage effect) ซึ่งจะกระตุ้นการลงทุนในอุตสาหกรรมเกี่ยวเนื่องต่าง ๆ และเมื่อระบบเศรษฐกิจขยายตัวขึ้น ย่อมส่งผลต่อเนื่องให้มีการบริโภคหรือความต้องการบริโภคที่เพิ่มขึ้น และยังส่งผลให้เกิดการจ้างงานเพิ่มมากขึ้นซึ่งแนวคิดนี้เรียกว่า Trickle-Down effect ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศในแบบมาตรฐานที่ได้รับการส่งเสริมจากธนาคารโลกและธนาคารพัฒนาเอเซีย โดยคาดหวังผลของการเติบโตทางเศรษฐกิจจะกระจายผลประโยชน์จากบนลงล่าง หรือกระจายไปยังประชาชนทุกภาคส่วน ซึ่งถือเป็นนัยของผลพวงของการพัฒนาเศรษฐกิจ [4]

แนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาผ่านการกระตุ้นด้วย “การลงทุน” ทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ได้ถูกนำมาใช้เป็นแนวทางหลักในการพัฒนาประเทศไทย ซึ่งเห็นได้จากการวางแผนผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติภายใต้แนวความคิดการยกระดับประเทศ ให้หลุดออกจากประเทศที่มีระดับรายได้ปานกลาง (Middle income trap) โดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การกระตุ้นการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และอุตสาหกรรม แต่อย่างไรก็ตามผลการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา กลับไม่เป็นไปดังที่คาดการณ์ไว้ตามแนวคิดทฤษฎี แต่กลับส่งผลกระทบอย่างมหาศาล

ผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากนโยบายการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการเกิดเป็นหัวเมืองโตเดี่ยว (Primate city) ในพื้นที่ที่มีการลงทุนเพื่อการพัฒนา ปัญหามลพิษในพื้นที่ที่มีการพัฒนา การอพยพโยกย้ายถิ่นของประชากรจากพื้นที่ชนบทเข้าสู่เมือง การเกิดความไม่สมดุลและความไม่เท่าเทียมของการพัฒนาของชุมชนชนบทและเมือง หรือกระทั่งปัญหาการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลมาจากการพยายามพัฒนาประเทศ เพื่อเร่งการเติบโตด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่เน้นนโยบายการพัฒนาประเทศไปในทิศทางที่มีแบบแผนเฉพาะและเป็นมาตรฐานเดียวกัน [5], [6] ซึ่งสังคมหมู่บ้านอีสานก็เป็นอีกพื้นที่หนึ่งท่ามกลางนโยบายการพัฒนาประเทศที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่ได้ถูกดูดกลืนกลายเข้าไปสู่ภาวะการถดถอยการพัฒนาเพื่อความทันสมัย ตั้งแต่ใน

ช่วง พ.ศ.2504 ซึ่งนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมอีสานทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อยังชีพ มาสู่การผลิตเพื่อขายในตลาดทุน การดึงแรงงานภาคอีสานเข้าสู่ตลาดแรงงานภาคอุตสาหกรรม [8]

การเปลี่ยนแปลงภาคอีสานจากการะบวนการพัฒนา ส่งผลให้หมู่บ้านในพื้นที่ภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รุนแรง และสุดขีด โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน ภาวการณ์หลุดของสิทธิถือครองที่ดิน การอพยพแรงงาน ซึ่งนักวิชาการบางท่านได้นิยามว่าสภาวะการณ์เช่นนี้คือ “กระบวนการล่มสลายของสังคมชาวนา”(De-Peasantization) ที่กำลังเกิดขึ้นในภาคอีสาน [9] แต่อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสภาวะที่สังคมอีสานกำลังถูกดูดกลืนเข้าสู่ระบบทุนนิยม อันนำมาซึ่งการเปลี่ยนผ่านของสังคมอย่างรวดเร็ว และก่อให้เกิดปัญหานานัปการในพื้นที่ภาคอีสาน ในปรากฏการณ์ความเป็นจริงกลับยังพบทางเลือกของการพัฒนาในหมู่บ้านเล็กๆ ของจังหวัดสกลนคร ที่มี “กระบวนการการฟื้นตัวของสังคมชาวนา” (Re-Peasantization) ซึ่งก่อให้เกิดสังคมภาคอีสานที่ยังคงมีภาพของการเป็นสังคมเกษตรกรรมและสามารถยังชีพได้อย่างยั่งยืน ท่ามกลางกระแสตลาดแบบทุนนิยมและการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม

บทความชิ้นนี้ พยายามเสนอแนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศอีกแนวทางหนึ่ง ที่แตกต่างออกไปจากแนวทางการพัฒนาประเทศกระแสหลักที่มุ่งเน้นการเติบโตด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบในด้านต่างๆ ตามมาจากการดำเนินการพัฒนา โดยแนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ถูกนำเสนอและทดลองใช้จนเกิดผลสำเร็จโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แนวทางดังกล่าวไม่ได้มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศ ที่เป็นแนวทางเฉพาะ หรือเป็นแบบแผนหรือสูตรสำเร็จที่ใช้ได้โดยทั่วไป แต่เป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นรูปแบบความเหมาะสมและความเฉพาะพื้นที่ อันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการวางแผนและออกแบบรูปแบบการพัฒนา โดยอาศัยการศึกษาข้อมูลระดับจุลภาค ทั้งในมิติของวัฒนธรรม ระบบนิเวศ และสังคม เพื่อให้เห็นถึงพฤติกรรมและการตอบสนองต่อปัจจัยกระตุ้นหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่มากระทบการตัดสินใจของครัวเรือนในการพัฒนา

บทความนี้ยกตัวอย่างการพัฒนาพื้นที่ในรูปแบบเฉพาะตามแนวทางการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ในพื้นที่ “บ้านนา

นกเค้า” ซึ่งเป็นพื้นที่ของการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เป็นกรณีศึกษา

จากบ้านดอนสู่บ้านนา : ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่

“ตะกั่วบ้านนี้ได้ชื่อนานกเค้าได้...มันเป็นดอน คนกะเอ็นว่าบ้านดอนนกเค้า...”

บ้านนี้ตะกั่วก่อนมันเป็นโคก เป็นป่า แล้งหลาย ดินกะบดโพกะบิโครมาอยู่ มันแฮดกินอยาก...

แต่บัดเดียนี้แปนเบ็ด น้ำกะดี คนกะมาอยู่หลาย ปลุกพิลึงกะงาม...ปลุกข้าวกะงาม...

เป็นแบบนั้นกะย้อน โครงการในหลวง พื้นนั้นแหละ...”
(สัมภาษณ์ แม่ผ่อง(นามสมมุติ), วันที่ 8 สิงหาคม 2559)

บ้านนากเค้าเป็นหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งทางภาคอีสาน ซึ่งตามประวัติบ้านนากเค้าจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2460 โดยตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลห้วยยาง ห่างจากอำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 10 กิโลเมตร ปัจจุบันบ้านนากเค้ามีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 312 ครัวเรือน มีจำนวนประชากรในหมู่บ้านทั้งสิ้น 904 คน ประชากรส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ ซึ่งอพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านนาขาม โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ [10]

ในอดีตบ้านนากเค้ามีชื่อเดิมที่ชาวบ้านเรียกว่า “บ้านดอนนกเค้า” เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ลาดเอียง และตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ชายเขา ในบริเวณรอยต่อระหว่างพื้นที่ที่ราบแอ่งสกลนครกับเทือกเขาภูพาน ซึ่งด้วยลักษณะภูมิประเทศของที่ตั้งหมู่บ้านที่ลาดเอียงตามชายเขาเช่นนี้ ทำให้พื้นที่หมู่บ้านขาดความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากหน้าดินถูกชะล้างจากกระแสน้ำที่ไหลแรงในหน้าฝน ประกอบกับลักษณะพื้นดินเป็นดินทรายทำให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำเพื่ออุปโภค บริโภค และการเกษตรได้ ส่งผลให้พื้นที่หมู่บ้านส่วนใหญ่ในอดีต จึงไม่ค่อยมีคนอยู่อาศัยและถูกปล่อยให้รกร้าง มีสภาพเป็นพื้นที่หัวดอน ปลายไร่ ปลายนา ประกอบกับในพื้นที่มีนกเค้าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จึงทำให้ชาวบ้านเรียกชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ในอดีตว่า

“บ้านดอนนกเค้า” ซึ่งหมายถึง พื้นที่ลักษณะโคกร้างและที่ไม่มีคนอยู่อาศัย ซึ่งลักษณะพื้นที่ที่บ้านนกเค้าในอดีตอาจสะท้อนได้จากคำพูดตอนหนึ่งของชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ ที่บรรยายอธิบายความแห้งแล้งของพื้นที่ที่บ้านนกเค้าในอดีตว่า “ตะกอนดินมันเป็นป่า ให้ผู้ใดกะบมิไผเอา มันแล้งเห็ดนากะบได้ ดินมันฮึดน้ำ มันเป็นดินเอียด ดินไม้กะบขึ้น ผู้มาอยู่กะมีแต่ผู้ทุกข์ ๆ ได้แต่หาของป่าแลกกินเอา...มันปลูกหยงเห็ดหยงกะบได้...พอมันเป็นป่านกเค้ากะหลายกะเอ็นว่าดอนนกเค้า...” (สัมภาษณ์ พอบุญ (นามสมมติ), วันที่ 14 สิงหาคม 2559)

แม้ว่าภาพของบ้านนกเค้าจากเรื่องเล่าในอดีต จะเป็นภาพของพื้นที่แห้งแล้งและกันดาร ไม่เหมาะแก่การอยู่อาศัยหรือทำการเกษตร แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันกลับพบว่า พื้นที่ที่บ้านนกเค้ากลับไม่ได้มีสภาพของพื้นที่ที่เป็นพื้นที่แห้งแล้ง ที่ชาวบ้านในพื้นที่มีแต่ความยากลำบาก ดังเช่นคำบอกเล่าถึงชีวิตผู้คนในอดีต เพราะจากการรายงานข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค) ประจำปี 2558 [11] พบว่า พื้นที่ที่บ้านนกเค้าในปัจจุบันได้กลายมาเป็นพื้นที่ที่ไม่ประสบปัญหาในด้านแหล่งน้ำ ดังเช่นในอดีต ทั้งในส่วนของการอุปโภค บริโภค และการทำการเกษตรที่มีพอเพียงตลอดทั้งปี อันเป็นผลจากการเกิดขึ้นของระบบชลประทานในพื้นที่ ประกอบกับในส่วนของสภาพดินก็เปลี่ยนสภาพจากพื้นดินที่ไร้ความอุดมสมบูรณ์ กลายเป็นพื้นดินที่มีคุณภาพสามารถเพาะปลูกพืชต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากการปรับปรุงคุณภาพดินตามหลักวิชาการ ซึ่งส่งผลให้พืชพันธุ์ต่างๆ เจริญเติบโตได้แตกต่างจากอดีตที่ผ่านมา ทำให้ผลผลิตจากการทำนา ทำไร่ และผลผลิตจากการทำการเกษตรอื่น ๆ ในพื้นที่ที่บ้านนกเค้าอยู่ในระดับที่ดี [11] โดยจากแผนพัฒนาบ้านนกเค้าปี พ.ศ.2557 ระบุว่า ประชากรในพื้นที่ที่บ้านนกเค้ามีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปีอยู่ที่ประมาณ 178,133 บาท (แผนพัฒนาบ้านนกเค้า, 2557)

การเปลี่ยนแปลงจากสภาพพื้นที่แห้งแล้งเป็นหัวไร่ปลายนามาสู่พื้นที่ในระบบชลประทานทำให้พื้นที่ที่เคยถูกเรียกว่าพื้นที่ดอน เปลี่ยนสภาพกลายเป็นพื้นที่น้ำที่น้ำไหลผ่าน ทำให้หมู่บ้านได้รับการเรียกชื่อใหม่จาก “บ้านดอนนกเค้า” ที่หมายถึงพื้นที่กันดารแห้งแล้งไม่เหมาะแก่การอยู่อาศัยหรือทำการเกษตรมาเป็น “บ้านนกเค้า” ที่หมายถึง พื้นที่ลุ่มชุ่มชื้นอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การอยู่อาศัยหรือทำการเกษตร ปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง

ที่ส่งผลให้บ้านนกเค้าเกิดการเปลี่ยนแปลง และได้รับการพัฒนาระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนในชุมชนคือ การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงริเริ่มวางแผนการพัฒนาพื้นที่หมู่บ้านในจังหวัดสกลนคร หลังจากทรงเล็งเห็นความทุกข์ยากของราษฎรในเขตพื้นที่ที่บ้านนกเค้าและพื้นที่ใกล้เคียง ตั้งแต่เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ 2-20 พฤศจิกายน 2498

โดยในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้น ทำให้พระองค์ทรงทราบปัญหาความทุกข์ยากของราษฎรภาคอีสาน ซึ่งจากข้อมูลบันทึกการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรจังหวัดสกลนคร ในหนังสือ เรื่อง รอยพระบาทหยาดสายจารึก...สกลนคร [12] ได้แสดงถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงรับทราบถึงปัญหาของราษฎรจังหวัดสกลนครว่า “เราได้อเห็นถึงความยากลำบากในการอาชีพหลายประการ เราขอให้ประชาชนทุกคนจงอย่าท้อถอย ขอให้ประกอบการอาชีพต่อไปด้วยกำลังใจ กำลังใจ พินผาอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อความเจริญของจังหวัด และเพื่อประชาชนคือตัวท่านเอง” (พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่พสกนิกร จังหวัดสกลนคร วันศุกร์ที่ 11 พฤศจิกายน 2498) ซึ่งหลังจากการเสด็จพระราชดำเนินจังหวัดสกลนคร ในปี พ.ศ.2498 ทำให้พระองค์ทรงได้รับรู้ข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นที่สำคัญด้านการพัฒนา [13]

หลักจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงได้ทราบถึงปัญหาและความทุกข์เข็ญของราษฎรในพื้นที่ ว่าเป็นผลพวงมาจากการขาดแคลนแหล่งน้ำ ดังข้อความตอนหนึ่งในพระราชดำรัสที่ทรงชี้แจงปัญหาของราษฎรในพื้นที่ที่บ้านนกเค้าว่าสืบเนื่องมาจากแหล่งน้ำ ที่ว่า “...เดิมเป็นป่าโปร่ง คนไปตัดไม้สำหรับเป็นฟืน จึงไม่มีน้ำในหน้าแล้ง น้ำไหลแรงในหน้าฝน ทำให้มีการชะล้างหน้าดินบางลง และเกลือที่อยู่ข้างใต้จะขึ้นเป็นหย่อม ๆ ...” [13] ซึ่งจากการวิเคราะห์ปัญหาของพื้นที่ ในวันอังคารที่ 8 พฤศจิกายน 2520 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุตาฯ เพื่อไปทอดพระเนตรบริเวณที่สร้างอ่างเก็บกักน้ำห้วยตาตไฮใหญ่ และอ่างเก็บน้ำห้วยเดียก ซึ่งทรงวางแผนเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำสำคัญในการแก้ไข

ปัญหาการขาดแคลนแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค และการทำการเกษตร ในพื้นที่บริเวณบ้านนากเค้า [12]

ภาพที่ 1 การเสด็จพระราชดำเนินเพื่อทำการสำรวจพื้นที่ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยตาดไฮใหญ่ เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2527

การเกิดขึ้นของอ่างเก็บกักน้ำห้วยตาดไฮใหญ่และอ่างเก็บน้ำห้วยเดียก อันเป็นโครงการตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีขนาดความจุ 900,000 ลูกบาศก์เมตร และ 6,000,000 ลูกบาศก์เมตรตามลำดับ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในบริเวณบ้านนากเค้าและพื้นที่บริเวณใกล้เคียง เพราะหลังจากการเกิดอ่างเก็บน้ำห้วยตาดไฮใหญ่และอ่างเก็บน้ำห้วยเดียก ที่ทำให้เกิดระบบชลประทานแบบใหม่ที่มีศักยภาพสามารถทำการกระจายน้ำผ่านระบบชลประทาน เข้าสู่บริเวณพื้นที่ที่แต่เดิมเป็นพื้นที่ดอนขาดแคลนน้ำ ทำให้ลักษณะภูมินิเวศของพื้นที่ดอนเกิดการเปลี่ยนแปลง จากเดิมที่เป็นพื้นที่ดอนไม่มีแหล่งน้ำ กลายมาเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม ส่งผลให้มีการบุกเบิกปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ดอนเพื่อทำการเกษตรกรรม พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนชื่อเรียกหมู่บ้านจาก “บ้านดอนนกเค้า” มาเป็น “บ้านนากเค้า” ตามสภาพภูมินิเวศของพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป

ภาพที่ 2 ลำคลองส่งน้ำในพื้นที่บ้านนากเค้า โครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาบ้านนากเค้า

นอกจากการเกิดขึ้นของอ่างเก็บน้ำห้วยตาดไฮใหญ่และอ่างเก็บน้ำห้วยเดียก ที่สามารถส่งน้ำสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่การเกษตรของราษฎรบ้านนากเค้าและพื้นที่ใกล้เคียงรวมพื้นที่กว่าประมาณ 1,600 ไร่ จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของพื้นที่ ที่ส่งผลต่อการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรมแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงเริ่มต้นโครงการพัฒนาเพื่อยกระดับชีวิตราษฎรในพื้นที่อย่างยั่งยืน โดยทรงดำริที่จะจัดสร้างศูนย์การเรียนรู้ในพื้นที่ เพื่อทำการศึกษารูปแบบลักษณะการเกษตรและการพัฒนาที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่มีรูปแบบเฉพาะในพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งศูนย์ศึกษาดังกล่าวจะเป็นเครื่องมือในการพัฒนาพื้นที่ชุมชนบริเวณโดยรอบโครงการอ่างเก็บน้ำห้วยตาดไฮใหญ่และอ่างเก็บน้ำห้วยเดียก ตลอดทั้งภูมิภาคอีสานเพื่อความยั่งยืนของชุมชนในขั้นต่อไป [13]

ภาพที่ 3 ศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

จากพระปรีชาสามารถและการเล็งเห็นรูปแบบการพัฒนาที่ต้องการรูปแบบเฉพาะและสอดคล้องกับความต้องการของคนในพื้นที่ที่มีความแตกต่าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับการจัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานขึ้น เพื่อศึกษาทดลองรูปแบบงานการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องตามความเหมาะสมของสภาพพื้นที่และสภาพสังคม เพื่อจะเป็นต้นแบบในการเผยแพร่ความรู้ต่อคนในพื้นที่ให้สามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งปรากฏดังพระราชดำรัสถึงหม่อมเจ้าจักรพันธ์ เพ็ญศิริจักรพันธ์ องคมนตรี นายสุนทร เรืองเล็ก อธิบดีกรมชลประทาน และนายเล็ก จินดาสงวน เมื่อครั้งเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ กรมราชวงศ์ราช สวนจิตรลดา โดยทรงให้จัดตั้งโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานตามพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทดลองงานพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ อันได้แก่ การพัฒนาป่าไม้ การเกษตรต่าง ๆ ตามความเหมาะสม รวมทั้งการดำเนินงานด้านเกษตรอุตสาหกรรม สำหรับเป็นตัวอย่างให้ราษฎรนำไปปฏิบัติในพื้นที่ของตนเอง อันจะนำไปสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองต่อไป [10]

หลังจากการเกิดขึ้นของโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสกลนคร บ้านนาแกก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้สะท้อนเป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของความคิดที่นำมาสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งสะท้อนจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในพื้นที่บ้านนาแกเค้าที่ว่า “...ตอนมีน้ำใหม่ ๆ คนกะพากันเฮ็ดนา ปานี้กะเป็นนาเบ็ด คนกะอยากได้อะไรกะมี กะหน้าเฮ็ดเอา... ไปมากะหลบ บ่อคุ่มคำปุ๋ยค่ายา ราคามันบ่อได้... หลัก ๆ ศูนย์(ศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพาน)เพิ่นกะนำเฮา เฮ็ดใหม่ ปลุกหลาย ๆ อย่าง เฮาแบบพอเพียง อย่าคิดขายก่อน จังพออยู่ได้ดีขึ้น...” (สัมภาษณ์ แม่ผ่อง (นามสมมุติ), วันที่ 3 กันยายน 2559)

ขณะเดียวกันนอกจากศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จะเป็นศูนย์กลางของการให้การศึกษาและพัฒนากระบวนการคิดของผู้คนในพื้นที่ ศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริยังได้ดำเนินงานด้านการพัฒนาองค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ อย่างเช่น การศึกษาพัฒนาพันธุ์ข้าวที่มีความเหมาะสมกับดินในภาคอีสานตอนบน ที่ให้ผลผลิตที่มีลักษณะเมล็ดโตน้ำหนักมาก การศึกษาหาวิธีการเพิ่มผลผลิตพืชให้สูงขึ้น โดยเน้นการใช้ปุ๋ยพืชสดบำรุงดิน การปลูกพืชหมุนเวียนและลด

การใช้สารเคมี การศึกษาพันธุ์ไม้ผลและการปลูกพืชทางเลือกให้เกิดการเกษตรแบบผสมผสาน การศึกษาและส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ ตลอดจนการส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เพื่อให้ชาวบ้านในพื้นที่มีทางเลือกและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งผลของการพัฒนายาได้ทำนุของศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้ชาวบ้านบ้านนาแกเค้าสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ซึ่งสะท้อนจากคำพูดที่ว่า “...มันกะอยู่ได้แล้ว ข้าวกะมี น้ำกะบ่อฮีด ปลุกหม่อนกะขายได้ เลี้ยงหมูกะขายได้ ศูนย์เพิ่นพาเฮ็ดพาทำ บ่อได้ในหลวงกะบ่อได้ดอกแบบนี้...” (สัมภาษณ์ พ่อสอน (นามสมมุติ), วันที่ 8 สิงหาคม 2559)

การเกิดขึ้นของโครงการการสร้างอ่างเก็บน้ำ และศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพาน ส่งผลให้ชีวิตของผู้คนในบ้านนาแกเค้าที่เคยทำการเกษตรไม่ได้ กลับสามารถประกอบอาชีพที่มีการบริหารจัดการดินและน้ำได้อย่างยั่งยืน คือ มีสระเก็บกักน้ำตามแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่ในแปลงไร่พื้นที่พอใช้ในยามขาดแคลนน้ำ เพื่อใช้ปลูกข้าวเหนียว กข 6 ข้าวดอกมะลิ 105 ปลูกไม้ผลกินได้ เช่น ลิ้นจี่ นพ 1 ลำไยฮีดอ ผักพื้นบ้าน ชาวบ้านมีความรู้ในการเพาะเห็ดขอนขาว นางฟ้า นาวนวล รู้จักการเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ดำ สุกรหมอยาน สุกรภูพาน ผสมผสานกับการเลี้ยงปลานิล ปลานวลจันทร์ หรือวิธีการเลี้ยงปลาในกระชัง ทำให้ผู้คนในพื้นที่บ้านนาแกเค้ามีอาหารบริโภคที่เพียงพอ มีรายได้ และคุณภาพชีวิตดีขึ้น

นอกจากชุมชนบ้านนาแกเค้าจะกลายเป็นชุมชนที่ได้รับการพัฒนา จนเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์และสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันพื้นที่บ้านนาแกเค้ายังได้กลายเป็นชุมชนต้นแบบของการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง ที่มีนักวิชาการและผู้สนใจเข้าเยี่ยมชม เพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาด้านต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ซึ่งการกลายมาเป็นต้นแบบของการพัฒนาให้กับพื้นที่อื่น ๆ ด้วยการเป็นหมู่บ้านตัวอย่างนั้น เป็นความภาคภูมิใจของคนในหมู่บ้านนาแกเค้า ดังที่สะท้อนจากคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านในพื้นที่บ้านนาแกเค้าที่ว่า “มันกะดีใจหลาย มีคนมาเยี่ยมมาชม มาเบิ่งว่าเฮาเฮ็ดพิลัง มันกะภูมิใจได้ เพิ่นกะว่าเฮาเฮ็ดจังได้ เฮากะบอก เฮากะว่า... บ้านเฮามันกะสบาย เพิ่มมาเบิ่งมาแย่งกะดีใจ...” (สัมภาษณ์ แม่ผาน(นามสมมุติ), วันที่ 9 สิงหาคม 2559)

โครงการตามพระราชดำริ : เงื่อนไขสำคัญของການเปลี่ยนแปลง

การเกิดขึ้นของโครงการสร้างสองอ่างเก็บน้ำในพื้นที่บ้านนาหมอกเค้า อย่างอ่างเก็บน้ำห้วยตาดไฮใหญ่และอ่างเก็บน้ำห้วยเตี้ยกตลอดทั้งการเกิดขึ้นของโครงการศูนย์การศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งสองโครงการได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาพื้นที่บ้านนาหมอกเค้า ให้เปลี่ยนแปลงจากพื้นที่บ้านดอนสภาพกันดาร กลายมาเป็นพื้นที่บ้านนาอันอุดมสมบูรณ์ มีสภาพเหมาะสมกับการอยู่อาศัยและการทำการเกษตรกรรม ตลอดจนส่งผลถึงการกลายเป็นชุมชนต้นแบบ ที่ทำหน้าที่ขยายผลการพัฒนาสู่พื้นที่อื่น ๆ ใกล้เคียง

จากความสำเร็จของการพัฒนาบ้านนาหมอกเค้า เงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่สำคัญคือ รูปแบบของการออกแบบโครงการการพัฒนาที่มีจุดเริ่มต้นการวางแผนการพัฒนาซึ่งอยู่บนพื้นฐานในการวิเคราะห์สภาพปัญหาที่เป็นแบบเฉพาะ ซึ่งแตกต่างจากการดำเนินรูปแบบการพัฒนาประเทศกระแสนี้ไป ที่วางอยู่บนแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ที่มุ่งเน้นการใส่ปัจจัยในการพัฒนาด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมลงไปในพื้นที่ เพื่อให้เกิดอุตสาหกรรมต้นน้ำที่จะก่อให้เกิดผลกระทบซึ่งจะกระตุ้นการลงทุนในอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง และก่อให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นแบบแผนการพัฒนาสำเร็จรูปตามทฤษฎีการพัฒนาแบบตะวันตก ที่ขาดการวิเคราะห์ถึงความแตกต่างทั้งในด้านของสภาพพื้นที่ สังคม วัฒนธรรม รูปแบบการผลิต และเศรษฐกิจของชุมชน

การวิเคราะห์ถึงความต้องการเฉพาะของพื้นที่ ในการวางแผนเพื่อพัฒนาพื้นที่บ้านนาหมอกเค้า ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ โดยกระบวนการดังกล่าวเกิดจากพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเริ่มต้นกระบวนการดำเนินการพัฒนา ภายใต้การวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาเฉพาะของพื้นที่ ที่สัมพันธ์กับลักษณะพื้นที่ทั้งในทางภูมิโนภและสังคม โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแยกสภาพปัญหาของพื้นที่บ้านนาหมอกเค้า ซึ่งถือเป็นตัวแทนของพื้นที่ภาคอีสานว่ามีสภาพสาเหตุของปัญหาที่ต้องได้รับการแก้ไข สาม ประการคือ

หนึ่ง-ปัญหาเกี่ยวกับดิน ที่ดินดินคุณภาพต่ำมีลักษณะเป็นดินทรายอุ้มน้ำได้น้อยและมีความเค็มของดิน สอง-ปัญหาด้าน

แหล่งน้ำป่าไม้ ซึ่งมีแหล่งน้ำไม่เพียงพอทำให้พื้นดินขาดความชุ่มชื้น ส่งผลให้การเพาะปลูกพืชและการทำอาชีพเกษตรกรรมอื่นๆ ได้ผลผลิตไม่ดีเท่าที่ควร ทำให้ประชาชนในพื้นที่ที่สืรายได้ต่ำยากไร้ และมีคุณภาพชีวิตต่ำ เป็นผลให้ประชาชนนุกรุกแพ้วถางป่าเพื่อการประกอบอาชีพ ผลที่ตามมาคือวงจรของความแห้งแล้ง อันเนื่องมาจากการขาดแคลนทรัพยากรและป่าไม้ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแหล่งน้ำลำธาร รวมทั้งระบบนิเวศที่หลากหลายและเชื่อมโยงกัน และสาม-ปัญหาด้านวิทยาการ ที่เกิดขึ้นจากการขาดความรู้พื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ โดยเทคนิควิทยาการเกษตรที่ถูกต้อง การปรับปรุงรักษาคุณภาพของปัจจัยการผลิตอย่างมีหลักวิชาการ อาทิ เรื่องป่าไม้ การใช้ประโยชน์จากที่ดิน ฯลฯ ตลอดจนการขาดความรู้เรื่องการตลาด กลไกราคา อันมีผลต่อการผลิตและรายได้ของเกษตรกร [13]

จากสภาพปัญหาพื้นฐานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทำการวิเคราะห์ พระองค์ทรงได้ดำเนินการแก้ไขอย่างเป็นขั้นเป็นตอนเฉพาะ โดยเริ่มจากการวางแผนพัฒนาแหล่งน้ำ เพื่อการปรับปรุงระบบนิเวศและสภาพพื้นที่ เช่น การวางแผนการจัดสร้างแหล่งน้ำอย่างการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยเตี้ยกและอ่างเก็บน้ำตาดไฮใหญ่ เพื่อแก้ไขปัญหาสภาพภูมิโนภที่ทรงวิเคราะห์ว่ามีปัญหาพื้นฐานจากการที่สภาพพื้นที่ “...เป็นดินทราย ดินเค็ม ขาดน้ำ...” [10] ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสภาพป่าไม้ในเขตพื้นที่ ภายใต้การสร้างระบบชลประทาน สร้างฝายต้นน้ำ และฝายชลประทานในลำน้ำธรรมชาติ เพื่อชะลอความชุ่มชื้นและกักน้ำให้แกดินและสภาพแวดล้อม อันเป็นการแก้ไขปัญหาสภาพพื้นที่ด้านที่สองซึ่งเป็นเรื่องของแหล่งน้ำและป่าไม้โดยผลสำเร็จในการแก้ไขปัญหारेื่องแหล่งน้ำและป่าไม้ในครั้งนี้ ทำให้พื้นที่กว่า 6,000 ไร่ พลิกฟื้นจากพื้นที่แห้งแล้งทุรกันดารกลายมาเป็นพื้นที่อันอุดมสมบูรณ์

ขณะเดียวกันนอกจากพระองค์จะทรงวางแผนพัฒนาเพื่อการปรับปรุงพื้นที่ ป่าไม้ และสภาพดินอันเป็นปัจจัยและโครงสร้างพื้นฐานในการผลิตของประชาชนในพื้นที่แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงวางแผน เพื่อแก้ไขทัศนคติและความคิดของประชาชนในพื้นที่ โดยการจัดตั้งโครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีวัตถุประสงค์สี่ ประการคือ หนึ่ง-เพื่อให้เป็นสถานศึกษา ทดลอง ด้านการพัฒนาทุกรูปแบบ และถ่ายทอดเทคโนโลยีแผนใหม่ให้แก่

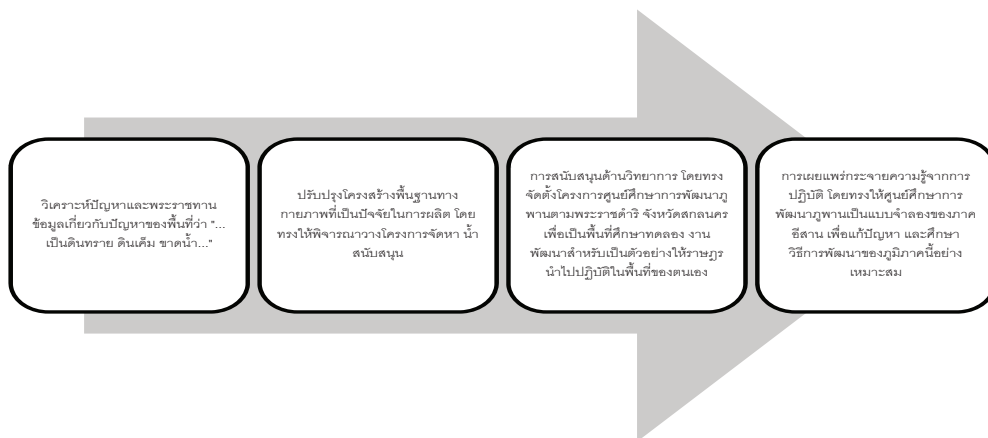

เกษตรกร สอง-เพื่อส่งเสริมให้มีการบำรุงรักษาและพัฒนาป่าไม้ในเขตปริมณฑลของศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพาน ด้วยระบบชลประทาน สาม-เพื่อการส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจและนำผลผลิตทางการเกษตรมาแปรรูปเป็นสินค้าเกษตรกรรม และสี่-เพื่อส่งเสริมการพัฒนาอาชีพทางการเกษตรต่างๆ เช่น กลีกรม การประมง การปลูกสัตว์ เป็นต้น

โดยผลสำเร็จจากการพัฒนาพื้นที่ของโครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่แห่งนี้หลายประการ คือ หนึ่ง-สามารถพัฒนาพื้นที่และระบบนิเวศจากพื้นที่ป่า 11,000 ไร่ ที่เคยแห้งกลับชุ่มชื้นเป็นแห่งทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย สอง-จากพื้นที่แล้งน้ำ 2,300 ไร่ กลับมีน้ำที่เพียงพอตลอดปี สาม-จากผืนดินที่เป็นทรายเปลี่ยนกลายเป็นดินที่อุดมสมบูรณ์ และสี่-จากพื้นที่การผลิตที่อยู่ในรูปแบบประเพณีนิยมที่ให้ผลผลิตที่ต่ำ กลับเป็นแหล่งรวบรวมวิทยาการที่สอดคล้องกับภูมิสังคมของท้องถิ่น

และให้ผลผลิตต่อพื้นที่ในอัตราที่สูง และในโอกาสต่อมาเมื่อโครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพาน ได้ผลการศึกษาที่ดี สามารถให้ผลผลิตสมบูรณ์เหมาะสมกับสภาพดินและภูมิอากาศของท้องถิ่นแล้ว ทางโครงการศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพานยังได้นำความรู้วิทยาการที่ได้ไปขยายผลเผยแพร่สู่ราษฎรในพื้นที่อื่นๆ โดยรอบผ่านวิธีการให้ความรู้แก่ราษฎรในหลายวิธี ได้แก่ การจัดทำแปลงสาธิต การจัดทำหลักสูตรฝึกอบรมการพัฒนาอาชีพ ทั้งด้านประกอบเกษตรกรรม ตลอดจนอาชีพอุตสาหกรรมในครอบครัว การส่งเสริมและสนับสนุนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติจริง ซึ่งในปัจจุบันศูนย์ศึกษาพัฒนาภูพานมีผู้เข้าเยี่ยมชมกว่า 76,162 คน ขณะที่สามารถฝึกอบรมผู้สนใจได้กว่าปีละ 3,113 คน [13]

โดยกระบวนการการพัฒนาพื้นที่บ้านนาบกเค้า สามารถสรุปวิเคราะห์เป็นแผนผังกระบวนการพัฒนาได้เป็นรูปแบบขั้นตอนที่เรียกว่า “สร้างน้ำ เพิ่มป่า พัฒนาชีวิตแบบพอเพียง” ได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 กระบวนการการพัฒนาพื้นที่ตามแนวทางอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
ตามขั้นตอน “สร้างน้ำ เพิ่มป่า พัฒนาชีวิตแบบพอเพียง”

สรุป

จากปัญหาของการพัฒนาประเทศ ที่เกิดจากการใช้มาตรฐานเรื่องการพัฒนาที่เป็นสูตรสำเร็จ ซึ่งขาดการวิเคราะห์ความเหมาะสม และความสอดคล้องกับสภาพของพื้นที่ ทั้งในเรื่องของสภาพทางกายภาพ ระบบนิเวศ และรูปแบบทางสังคม อันส่งผลให้เกิดปัญหาหลักขณะต่อเนื่องตามมา แต่จากการศึกษาการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ผ่านกรณีศึกษาการพัฒนาบ้านนาบกเกล้าพบว่า ปัจจัยและเงื่อนไขที่สำคัญที่ส่งผลให้การพัฒนาก่อความสำเร็จและความยั่งยืนในกระบวนการพัฒนา คือ วางแผนการพัฒนาที่มีลักษณะเฉพาะ ที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ที่จะทำการพัฒนา ซึ่งจะต้องผ่านการศึกษาพิจารณาลักษณะเฉพาะของพื้นที่ทั้งในส่วนที่เป็นเรื่องของสภาพทางระบบนิเวศ สภาพพื้นดิน และสภาพทรัพยากรที่เกี่ยวข้อง หรือเรื่องของสภาพการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

โดยการยึดถือความแตกต่างเป็นสำคัญของการวางแผนพัฒนาพื้นที่ที่ต่าง ๆ เป็นหลักสำคัญประการแรก ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางแนวทางไว้ในการพัฒนา เพราะการแก้ไขปัญหามันจะต้องเป็นไปตามสภาพความเป็นจริงที่แตกต่างกันของพื้นที่ ดังนั้นการพัฒนาจึงต้องเริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริง ผ่านการศึกษาว่าปัญหาของพื้นที่นั้นคืออะไร และเลือกใช้วิธีการแก้ไขปัญหานั้นๆ แปรเปลี่ยนไปตามสภาพพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนข้อความส่วนหนึ่งในพระราชดำรัส ที่กล่าวถึงการพัฒนา ที่ต้องตรงกับความต้องการและความสอดคล้องกับสภาพปัญหา ที่เฉพาะของพื้นที่ที่มีลักษณะแตกต่างกัน ที่ว่า "...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศของภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศของสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้วเราเข้าไปดูว่า เขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง..." Chaipattana Foundation. [6]

โดยหลักของการพัฒนาท่ามกลางความแตกต่างของพื้นที่ ถือได้ว่าเป็นหลักสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการดำเนินงานเพื่อพัฒนาพื้นที่บ้านนาบกเกล้า ที่พระองค์ทรงศึกษาสภาพปัญหาของพื้นที่ก่อนการพัฒนาอย่างเข้าใจองค์แห่งทั้งด้านสภาพแวดล้อม ทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และชนบทธรรมเนียมประเพณี ของท้องถิ่น เพราะทรงตระหนักดีกว่าการเปลี่ยนแปลงใดที่ดำเนินการโดยฉับพลันอาจก่อผลกระทบต่อกายนิยม ความคุ้นเคย และการดำรงชีพในวิถีประเพณีเหล่านั้นเป็นอย่างมาก [6]

ขณะเดียวกันสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่เป็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการประสบความสำเร็จในการพัฒนาพื้นที่บ้านนาบกเกล้าคือการสร้างความแข็งแรงให้พื้นที่ ด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานหลักที่จำเป็นต่อการผลิต อันจะเป็นรากฐานนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในระยะยาว โดยโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญที่พระองค์ทรงวางให้กับพื้นที่บ้านนาบกเกล้า คือ โครงสร้างพื้นฐานด้านแหล่งน้ำ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประชาชนในพื้นที่บ้านนาบกเกล้ามีโอกาสที่จะมีผลิตผลได้ตลอดปี ซึ่งเป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญยิ่งที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง และเมื่อชุมชนแข็งแรงพร้อมดีแล้ว จึงจะพัฒนาพื้นที่ผ่านการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการยกระดับรายได้ของชุมชนต่อไป

สำหรับในขั้นสุดท้าย คือ เมื่อชุมชนมีโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตและการผลิตพื้นฐานแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินการส่งเสริมในสิ่งที่ชาวชนบทขาดแคลน และเป็นความต้องการอย่างสำคัญ คือ ความรู้ ผ่านการดำเนินโครงการสร้างศูนย์การเรียนรู้ในพื้นที่อย่างศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาค้นคว้าวิจัยทดลอง และดำเนินการพัฒนาด้านการเกษตรที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่น และนำออกเผยแพร่เป็นตัวอย่างให้ราษฎรนำไปปฏิบัติ เพื่อพัฒนาอาชีพ พื้นฟู และพัฒนาป่าไม้ การปลูกพืชเศรษฐกิจที่ให้ผลเพิ่มรายได้แก่เกษตรกร ซึ่งด้วยพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พื้นที่หมู่บ้านเล็กๆ ในภาคอีสานอย่างบ้านนาบกเกล้า จึงได้ถูกพลิกฟื้นจากบ้านดอนที่แห้งแล้ง กลายเป็นบ้านนาที่อุดมสมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- [1] Oiesriwong, Nithi. (2001). **Introduction in Decoding the Development. (page 8-10).** Bangkok : October.
- [2] Charreonwong, Suphachai. (2001). **Decoding the Development.** Bangkok : October.
- [3] Thoathawin, Phuek. (2012). **New Isarn: Change from Development in the Decade.** Articles Presented at the National Conferences, Ubon culture 2nd by Ubon Ratchathani University, 27-28 January.
- [4] Chareonsin-Orarn, Chaiyarat. (2006). **Developmental Discourse ; Power, Knowledge, Truth, Identity and Others.** Bangkok : Wipasa.
- [5] Thongyoo, Maneechai. (2003). **Changes of Isarn Farmers Economy: Case Study of Farmer Phonh River Basin.** Bangkok, Creative.
- [6] Chaipattana Foundation. (2016). **Development Concept for Self-reliance of Farmers Due to the Royal Initiative.** From ; <http://www.chaipat.or.th/sitecontent/70-3/283-self-reliance.html>
- [6] Wanliphodom, Srisak and Others. (2010). **Alternative Society: Concept for changing to the Desperate Society.** Khonkhean : Developing Printing.
- [7] Sattayanurak, Atthajuk. (2014). "Change to Urbanity of Countryside: Democratic Movement Process". **Journal of the Humanities and Social Sciences, Surat Thani Rajabhat University.** 6 (2) : September-December
- [8] Somana, Suphee. (2016). **Sociology of Isarn.** Udonthani : Saksri Aksorn Printing.
- [9] Karnjanaphan, Aman. (2011). "Rural Northeast Restructuring ; What is the villagers adjust?," **Journal of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University (Special Volume).** (1).
- [10] Huayyang Sub-district Administrative Organization. (2014). **Three Year Development Plan 2014-2016.** Sakolnakorn : Secretary Office of Huayyang Sub-district Administrative Organization.
- [11] Sakon Nakhon Community Development. (2015). **Village Basic Information Report.** Sakon Nakhon Community : Office of Sakon Nakhon Community Development.
- [12] Prasongphattana, Wittaya. (2012). **The Royal Footprints Inscription at Sakon Nakhon.** Bangkok : Amarin Printing & Publishing Co., Ltd.
- [13] Office of the Royal Development Projects Board (ORDPB). (1999). **History of Royal Development Studies Center.** Bangkok : Amarin Printing & Publishing Co., Ltd.
- [14] Pornkantamara Kantamara, EeD. (2016). **The 'New Theory' for the Agricultural Sector.** In Gayle C.Avery and Harald Bergsteiner (Ed.), *Sufficiency Thinking Thailand's gift to an unsustainable world* (pp. 55-74). Sydney: Allen & Unwin.